

ADABIY MATNDA XAT MOTIVINING BADIY-FUNKTSIONAL ROLI

Boltayeva Iroda

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Turkiy tillar fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15379464>

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiy matnlarda xat (yozma murojaat) motivining badiy-funksional ahamiyati tahlil etilgan. Xat motivining syujet rivojida, qahramonlararo munosabatlarda va psixologik chuqurlik berishda tutgan o'rni adabiy misollar bilan ko'rsatib berilgan. Shuningdek, epistolyar janr va xat vositasidagi badiiy ifoda uslublari o'zbek, rus va g'arb adabiyotlaridan namunalarda yoritilgan.

Kalit so'zlar: xat motivi, epistolyar janr, ichki monolog, dramatism, syujet, badiiy vosita, psixologizm, maktub shakli, adabiy kommunikatsiya.

Adabiyotda muayyan badiiy vositalar orqali inson kechinmalari, ijtimoiy munosabatlar va zamon ruhi aks ettiriladi. Shunday vositalardan biri bo'lmish xat motivi, asrlar davomida turli adabiy maktablar va yozuvchilar ijodida o'ziga xos badiiy yuklama bilan xizmat qilib kelgan. Xat motivi faqat syujet qurilishida yordamchi unsur bo'lib qolmay, balki obrazlar ichki dunyosini ochuvchi, dramatik ziddiyatlarni kuchaytiruvchi va ko'p hollarda diqqat markazidagi voqealarning asosi sifatida ham namoyon bo'ladi. Xususan, bu motiv orqali muallif ichki monologlar, yashirin his-tuyg'ular va bevosita aytish imkoni bo'lmagan fikrlarni ifodalaydi. Xat motivining asosiy badiiy rollaridan biri uning hikoyaga sir va intriga elementini qo'shish qobiliyatidir. Xatlardan hikoya qilish vositasi sifatida foydalanish orqali mualliflar yashirin yozishmalar yoki belgilar o'rtasida o'tkaziladigan maxfiy xabarlar tuyg'usini yaratishi mumkin. Bu o'quvchida keskinlik va taranglik hissi yaratadi, chunki ular xatlarning ma'nosini va syujetga ta'sirini tushunish uchun qoldiriladi. Bundan tashqari, xat motivi matndagi asboblarni o'rnatish yoki tiklash usuli sifatida foydalanish mumkin. O'quvchilarning yozgan yoki olgan maktublari orqali qahramonlarning chiqishlari, his-tuyg'ulari va motivlari haqida bilishga ega bo'lishlari mumkin. Xatlar qahramonning ichki qismlari va his-tuyg'ularini ochish oynasini taqdim etishi mumkin, bu hujjat va qarorlarini chuqurroq qilishga imkon beradi.

Xat motivi badiiy roli bilan bir qatorda adabiyotda funksional maqsadi ham bor. Xatlar hikoyani ilgari surish, harakatni oldinga siljitish yoki qahramonlarga asosiy ma'lumotlarni ochish uchun syujet qurilmasi sifatida ishlatilishi mumkin. Xatlarni personajlar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida ishlatib, mualliflar ziddiyatni keltirib chiqarishi, tushunmovchilikni keltirib chiqarishi yoki hikoya ichidagi nizolarni hal qilishi mumkin.

Xat motivining adabiy jarayondagi o'rni. Xat motivi adabiy janrlar tarixida qadimdan mavjud bo'lib, epistolyar shakldagi asarlar (ya'ni xat shaklida yozilgan roman yoki hikoyalar) eng qadimgi va samarali badiiy ifoda vositalaridan biridir. Jumladan, J. J. Russo, G. E. Lessing, S. Richardson singari yozuvchilar asarlarida xat shakli butun roman kompozitsiyasining asosini tashkil etgan.

Xat motivi orqali syujet va konflikt rivoji. Xat qahramon fikrlarini ochiq-oydin ifodalash, boshqa qahramon bilan vositali muloqot qilish vositasi. Bu o'z navbatida syujetdagi asosiy konfliktlarning ochilishi, yangi sirlarga yo'l ochish, personajlararo ziddiyatlarni kuchaytirishga xizmat qiladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanida Umarbek va Otabek o'rtasidagi tushunmovchilikni bartaraf etishda xat vositasining ahamiyati katta.

Xat motivining psixologik yuklamasi. Xatlar ko'pincha ichki monolog vazifasini bajaradi. Qahramon o'z kechinmalarini yozma shaklda ifoda etganida, ular samimiyroq, ochiqroq bo'ladi. Bu o'quvchiga obrazning ichki holatini, ruhiy kechinmalarini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi. Masalan, Goethening "Yosh Verterning iztiroblari" asarida xat shaklidagi monologlar qahramonning ruhiy holatini tasvirlashda asosiy badiiy vositadir.

Xat shaklidagi asarlarning janr xususiyatlari. Epistolyar janrda yozilgan asarlar (maktub-romanlar) o'ziga xos kompozitsion va stilistik qurilishga ega. Bu asarlarda real vaqt va makon qisqaradi, barcha voqea va hissiyotlar qahramon xotirasi va tasavvuri asosida rivojlanadi. Bu esa muallifga sub'ektivlik va chuqur ichki tahlil imkonini beradi.

Milliy adabiyotlarda xat motivining o'rni (qiyosiy yondashuv). O'zbek adabiyotida xat motivi ko'proq ijtimoiy, axloqiy va dramatik vazifani bajaradi. Oybek, Cho'lpon, P. Qodirov asarlarida xat ko'pincha ma'naviy iztirob, ijtimoiy adolatsizlik yoki romantik ifodaning vositasi sifatida namoyon bo'ladi. G'arb adabiyotida esa bu motiv ko'proq shaxsiy psixologizm va individual iztiroblarni aks ettiradi. Qozoq adabiyotida ham xat orqali tarixiy voqealarning badiiy rekonstruksiya va xotira motivi ko'zga tashlanadi.

Xatlar, shuningdek, hikoyada jismonan ajralib turadigan belgilarni bog'lash usuli sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Xat yozish orqali qahramonlar munosabatlarni saqlab qolishlari, yangiliklarni baham ko'rishlari yoki bir-birlariga his-tuyg'ularini bildirishlari mumkin. Bu hikoyaga chuqurlik va realizm qatlamini qo'shib, masofa va vaqtning qahramonlar va ularning munosabatlariga ta'sirini ko'rsatadi. Bundan tashqari, xat motivi matni kattaroq mavzular va g'oyalarni o'rganish uchun mumkin. Maktublarning mazmuni orqali mualliflar sevgi, xiyonat, yo'qotish yoki tozalash kabi mavzularni o'rganish mumkin. Maktublar qahramonlarning ichki kurashlarini aks ettirib, hikoyaga boylik va murakkablik qo'shishi mumkin. O'quvchining o'qishni yozish uchun xatlarning formati va yaratishdan ijodiy yuklash mumkin. Mualliflar xatlarni chiziqli bo'lmagan tarzda taqdim etishni mumkin, vaqt o'tishi bilan va orqaga sakrash yoki hikoyaning turli tomonlarini ochish uchun turli nuqtai nazardan qarashlardan foydalanish mumkin. Ush noan'naviy tuzilma hikoyaga intriga va chuqurlik qo'shib, o'quvchini yanada dinamik tarzda jalb qiladi. Xatlarning strukturaviy ko'rinishi personajlar va uning his-tuyg'ularini vizual tasvirlash mumkin. Maktublardagi qo'l yozuvi, ish yuritish buyumlari yoki muhrlar qahramonlarning shaxsiyati, ijtimoiy mavqei yoki ruhiy holat haqida ma'lumot berishi mumkin. Ushqaraga e'tibor qaratish orqali o'quvchilar hikoya olami va undagi qahramonlar haqida qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotdagi xat motivi matnning badiiy va funksional tomonlarini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xatlardan hikoya qilish vositasi sifatida foydalanish orqali mualliflar sirni yaratishi, personajlarni rivojlantirishi, syujetni rivojlantirishi, mavzularni o'rganishi va o'quvchilarni yanada chuqurroq o'qish tajribasiga jalb qilishi mumkin. Xat motivi hikoyaga chuqurlik va murakkablik qo'shib, hikoyani boyitadi va qahramonlar va ularning dunyosini chuqurroq tushunish imkonini beradi. at motivi adabiy matnning muhim badiiy komponenti sifatida xizmat qiladi. U qahramonlarning ichki kechinmalarini ochish, dramatik konfliktlarni kuchaytirish, syujetga aniqlik kiritish hamda o'quvchini qahramon ichki dunyosiga yaqinlashtirish imkonini beradi. Epistolyar shakldagi asarlar esa o'ziga xos badiiy-estetik fazilatga ega bo'lib, o'quvchida samimiyat, yaqinlik va ishonch hissini uyg'otadi. Bu motiv hozirgi zamonaviy adabiyotda ham o'z aktual ahamiyatini yo'qotgani yo'q, balki elektron xatlar, bloglar, xotiralar shaklida yangi badiiy shakllarda davom etmoqda.

References:**Используемая литература:****Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Qodiriy, A. *O'tgan kunlar*. Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2018.
2. Goethe, J.W. *The Sorrows of Young Werther*. Penguin Classics, 2005.
3. Richardson, S. *Pamela or Virtue Rewarded*. Oxford University Press, 2001.
4. Xudoyberganov, Q. *Adabiyotshunoslik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2015.
5. Nabokov, V. *Letters to Véra*. Vintage, 2016.
6. Mamatov, Sh. *Adabiy janrlar tahlili*. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
7. Karabayeva, S. *Qozoq adabiyotida dramatik vositalar*. Olmaota: Bilim, 2017.